ACADEMIA ROMÂNĂ

DISCURSURI DE RECEPȚIUNE

XXXV.

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE

CUVÂNTARE ȚINUTĂ LA 17 MAIU 1911
LA INTRAREA IN ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

N. IORGA

CU RĂSPUNS DE

A. D. XENOPOL

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1911.

29.649

Prețul 1 leu.

ACADEMIA ROMÂNĂ

DISCURSURI DE RECEPȚIUNE

XXXV.

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE

CUVÂNTARE ȚINUTĂ LA 17 MAIU 1911
LA INTRAREA IN ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

N. IORGA

CU RĂSPUNS DE

A. D. XENOPOL

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1911.

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE

Academia Română, instituție menită a îmbogăți știința neamului nostru, dar nu mai puțin a îndemnà, judecà și răsplătì silințile culturale ale tuturora, e datoare să cuprindă unul după altul pe aceia cari s'au deosebit prin râvna lor pentru ocupațiile cele mai înalte ale spiritului omenesc, și în literatură, dar mai ales în cercetările speciale și în cugetarea filozofică aplicată diferitelor științe. Ea rezumă astfel prin personalitatea membrilor ei starea culturală a poporului nostru în fiecare timp.

Unitatea în activitatea Academiei o poate face astfel caracterul nestrămutat al scopului ei. Din ce în ce el e mai bine înțeles, și simpatia publică pentru așezământul nostru crește în aceeaș măsură cu înțelegerea rolului pe care-l are. Va venì o vreme când desăvârșita colegialitate între membri, frățeasca lor unire în cultivarea științei, zelul lor pentru îmmulțirea și răspândirea cunoștințelor generale, dar mai ales a cunoștințelor despre noi înșine, cari ne cunoaștem încă așà de puțin, obiectivitatea în prețuirea tuturor operelor de merit, pe cari va ștì singură să le găsească, fără ca autorii lor să solicite premiile ei, însușiri cari sunt cea dintâi datorie a unei societăți ca a noastră, vor asigurà Academiei cea mai deplină stimă și cea mai călduroasă iubire din partea tuturor Românilor, pe cari opera ei îi va privì deopotrivă, așà cum au fost și intențiile nobililor ei întemeietori.

Dar, potrivit cu spiritul fiecării epoce, Academia va fi înrâurită, pe rând, de tendințe deosebite. Intr'un singur punct concepția despre știință nu se schimbă : ea va fi totdeauna urmărirea dezinteresată a adevărului pe căi de metodă sigură și înfățișarea în legătură sis-

tematică a rezultatelor ei. Incolo, nouă curente filozofice, direcții literare nouă vor aveà totdeauna o acțiune, mai puternică ori mai slabă, mai bună ori mai rea, asupra ei. Astfel istoria unui așezământ ca acesta e și urmărirea vicisitudinilor teoretice, *filozofice* ale științei la un popor.

I.

Din ce câștigă o generație pentru știință, din ce e așà de mândră că a câștigat pentrucă a muncit așà de mult ca să ajungă acolo, se păstrează o parte. Alte studii înlătură fără milă rezultatele greșite și părerile false. Rămâne doar în unele cazuri forma frumoasă în care se cuprinde o iluzie dispărută a adevărului. Mângâierea o află cel întrecut astfel prin necontenita emulație a lucrătorilor științifici ce se urmează, în faptul că și greșelile — dacă nu toate greșelile — sunt fecunde, căci prin ele s'a trecut totuș dincolo de cunoștințele căpătate. Vine o vreme când critica se oprește, mulțumită de ceeace a putut isprăvì, și în urma ei nu rămâne ruina, ci piatră nouă tare care înlocuește pe aceea ce s'a măcinat cu vremea sau n'a fost bine aleasă dela început și nu puteà fi lăsată la locul ei pentru a cruțà pe arhitectul oricât de meritos, fiindcă soliditatea întregii clădiri ar fi fost compromisă.

Stabilim fapte cari rămân, și altele din faptele stabilite de noi se înlocuesc azi sau mâne. Partea noastră în desvoltarea științei nu se poate însemnà spre laudă prin cele dintâi, nici prin cele din urmă spre defăimare. Orice spirit omenesc are lipsurile sale, și ajunge un punct de vedere nou, o informație neașteptată pentru a spulberà o întreagă interpretare și a reduce la nimic cea mai ispititoare ipoteză. Cel care a distrus n'are totdeauna acelaș merit ca acela care a clădit. Și în aceste lucruri timpul ne leagă în curgerea lui peste desbinările noastre trecătoare, și tot ce a făcut un rând de muncitori se răspândește asupra tuturora. Când au așezat pietrele, când le-au lucrat chiar, ei s'au judecat și întrecut între sine, dar, după ce zidul s'a desăvârșit, unde mai este amintirea acelora cari se lăudau ori se osândiau odinioară? Așà e și cu acele construcții

științifice în cari credem că se va recunoaște totdeauna fiecare grăunte pe care l-am adus.

Ceeace rămâne legat de numele scriitorului, poetului, luptătorului e însăș esența ființei sale sufletești, pe care vremurile o vor vedeà așà cum el a voit, cum el a lăsat-o să apară în opera lui de artă ori în tendințele luptei pe care a purtat-o și în caracterul ei moral. Biografia lor interesează întru cât completează o fizionomie literară. Fericirea fără de moarte a acestora cuprinde însă mai puțină jertfă și abnegație, mai puține exemple pentru urmași decât modesta mulțumire a omului de știință care a lucrat în afară de el însuș, făcând numai din anumite însușiri ale spiritului sau mijloacele pentru a descoperì ceeace trebuià să se știe.

Omul de știință care n'a mers și pe alte drumuri sau n'a lăsat urme în celelalte direcții ale activității sale, nu poate aveà decât o biografie pentru moralist, atuncea când toată viața lui n'a fost altcevà decât pregătire răbdătoare pentru a cunoaște și a puteà explicà, nestinsă pasiune de a descoperì, chiar cu părăsirea tuturor plăcerilor și cu înfruntarea tuturor primejdiilor, lipsă de orice mândrie pentru ceeace prin el a câștigat numai stăruința și metoda, doar cu adausul acelui noroc care știe totdeauna unde trebue să vie, și, în sfârșit, senină filozofie a unei bătrânețe de meditații superioare cari se hrănesc din tot materialul nou căpătat prin îndărătnice silințe, în care sufletul se lămurește și se înalță.

Ideile unui istoric al vieții omenești, ca și ale unui istoric al vieții naturii, sunt înainte de toate interpretările sale, cari se opresc asupra unor anume fapte sau grupe de fapte, asupra unei fărâmi de viață trecută, mai restrânsă sau mai întinsă. Afară de dânsele e însă *concepția* lui *generală* care atinge *chemarea științei sale*, scopurile cărora trebue să le servească, căile pe cari trebue să înainteze, precum și *sensul pe care-l atribue domeniului mai vast asupra căruia se îndreaptă studiile sale.*

Când și când răsar inteligențe alese cari lărgesc sau schimbă chiar cu totul această concepție despre natura științei și valoarea

intrinsecă a obiectului ei. Ele dau uneori prin talentul de scriitor care e unit cu însușirile filozofice ale spiritului, opere istorice mari, în cari trecutul învie prin viziunea unui poet cu putere de a creà din rămășițele ei viața care a fost. Dar și fără acest dar sufletesc ei înseamnă, prin răscolirea ideilor, prin înnoirea ipotezelor, prin modernizarea formulelor o ducere mai departe a științei și numele lor deosebește încă una din epocele în cari se împarte desvoltarea ei. Astfel, dacă azi Lamprecht n'ar fi și unul din cei mai adânci înțelegători de suflete, din cei mai ageri descoperitori de tendințe sociale, din cei mai delicați meșteri de nuanțe în stil, dacă el n'ar fi scris potrivit cu nevoile intelectuale din timpul său acea mare istorie a poporului german, el încă ar fi vrednic de cea mai deplină recunoștință pentru adâncile urme pe cari le va lăsà în metodica istorică și în ambiția cercetătorilor istorici prin îndrăzneața revoluție filozofică pe care a încercat-o, urmărind tipuri psiho-sociale neschimbate și sigure în desvoltarea normală spre civilizație a oricării națiuni.

Cei mai mulți istorici însă *primesc*, schimbându-le sau ba, concepții mai vechi, cari au intrat în domeniul public. Având sau ba cunoștința școalei căreia-i aparțin, ei o urmează în calitățile ca și în rătăcirile ei. In fiecare din aceste opere se poate găsì astfel o atmosferă morală care interesează, și prin ea însăș și prin înrâuririle străine prinse și oprite în ea.

II.

Predecesorul mieu Gr. G. Tocilescu, de care, după statute și după îndatorirea scrisă ce mi s'a cerut, în dorința pioasă a Academiei de a se auzì comemorarea membrilor ei, trebue să se ocupe acest Cuvânt de intrare, a fost, prin calitățile ca și prin defectele sale, unul din cei din urmă reprezintanți la noi ai școlii romantice apusene, în acel stadiu al ei când căutà să primească și să scoată cât mai mult la iveală noul criticism german.

Școala plecase, în Franța și aiurea, în clipa aceea mare dela începutul veacului al XIX-lea, când, la încercarea de strivire din par-

tea Imperiului universal, raționalist și absolut, străin de nevoile sociale organice, naționalitățile tresăriră de viața nouă pe care prigonirile o exasperară. Popoarele cari nu erau lăsate să existe în prezent după nevoile organice ale ființei lor, dovediră prin rostul lor trecut, înfățișat cu căldură, cu entuziasm, până și la cea mai strigătoare exagerare, dreptul lor la traiu și la o desvoltare proprie. Nații unitare prin sânge și nații nobile prin aptitudini moștenite,— pe acestea se simțiau datori a le dovedì istoricii. Germanul nu voià să știe de romanizarea provinciilor renane, de puternica massă slavă peste care s'a întins târziu de tot expansiunea francă și saxonă. Ii trebuià un singur strămoș: barbarul blond și roșcovan al lui Tacit, bucuros de petrecere, dar cinstit și sigur, desprețuitor de moarte, cavaleresc față de dușman, plin de respect față de slăbiciune și frumuseță. Italianul visà numai de o Romă nouă, care trebuià să aibă firește soarta celei vechi, căpătând în puterea unui drept ce nu va fi întrerupt niciodată, egemonia lumii și cârma civilizației contimporane. Mai târziu Francezul, prin polemica lui Fustel de Coulanges, erà să caute a înlătură pe cât e cu putință necinstitorul amestec german și, lăsând în umbră adevărata obârșie galică, să afirme cât mai mult valoarea etnică și morală a lumii romane din veacul al IV-lea. Rusul slavizà pe Varegul întemeietor, și Bulgarul dădeà acelaș sânge slav străbunului turanic.

Și, deoarece influența ideilor morale ale veacului al XVIII-lea, care cetià și căutà să imite pe Plutarh, trăià încă în această vreme, valoarea unei națiuni nu căutà să se afirme prin rezistența, vigoarea luptătoare, energia ei cuceritoare, ci prin calitatea personală a conducătorilor și oamenilor ei eminenți, prin virtuțile lor de dreptate, evlavie, vitejie. Un șir de eroi, în mâna cărora stăteà spada sigură, cumpăna nemincinoasă, crucea binecuvântărilor, aceia ajungeau pentru a măgulì și îndemnà pe cei ce luptau pentru drepturi naționale.

Acești eroi trebuiau creați, scoși lămurit la iveală, puși în cea mai strălucitoare lumină, proclamați în fanfare de trâmbiță. Imaginația erà liberă să lucreze pentru ca icoana morală să fie întreagă

și frumoasă. Se smulgeà izvorului tot ce puteà să dea, și nicio informație, cât de târzie, de nesigură, de interesată, nu se răspingeà.

Frazele de panegiric ca și discursurile de retorică fabricată erau luate ca elemente autentice în fixarea marilor figuri morale, menite să rămâie ca o veșnică mândrie pentru un neam. Nicio slăbiciune nu li se îngăduià, nicio greșeală nu le puteà fi recunoscută, nicio critică nu-i puteà atinge. Intregi și desăvârșiți trebuiau să răsară din paginile istoricului pentru învățătura și încurajarea contemporanilor.

Viața culturală, umila acțiune necontenită și obscură a mulțimilor, cari nu numai că țin pe umerii lor palate și temple, cu toate podoabele și puterile lor, dar condiționează, fără știrea artiștilor celor mai personali, și cea mai înaltă artă, erà doar un fond vag sau un pretext de inventarii ale demnităților și funcțiilor, ale veșmintelor, uneltelor și mobilelor, ale credințelor, scrierilor, operelor de artă. La ce puteau servì acele gloate fără *nume* și fără *fapte*, din cari niciunul nu călcase pragul unui Panteon?

Doar moralistul țineà și cu acești anonimi, pe baza cine știe căror mărturii interesante, judecata cea de pe urmă. Erau lăudați unii pentru virtuți banale, în cuvintele goale ale unei distribuții de premii, și alții înfierați cu vorbele unui procuror supt fulgerele căruia se poate ascunde absoluta indiferență pentru ce crede și face această biată omenire, a cării imoralitate îl interesează odată cu deschiderea ședinței și pe care o uită după enunțarea sentinței. Aproape niciun simț pentru virtuțile și viițiile mari ale popoarelor, cari sunt de o parte munca și solidaritatea, înțelegerea pentru bunurile ideale și mulțumirea cu fericirea socială a familiei, a breslei, a clasei, a Statului, iar de altă parte lenea și desbinarea, materialismul hâd și urmărirea pătimașă, cu urmări antisociale, a plăcerilor fiecăruia.

Cel mai strălucit reprezentant al acestor tendințe romantice a fost Hasdeu, al cărui spirit genial se formase în lumea rusească de pe la 1830, care reproduceà în caricatură exagerările romantismului francez și german. Erà firesc ca, potrivit cu însușirile și puterile lor, ucenicii acestui mare fermecător să-l urmeze.

Trebuià să fim Romani, nûmai Romani, să păstrăm legăturile noastre numai cu Apusenii, să trăim în comunitatea de spirit cu frații rămași prin locuri mai prielnice, unul lângă altul, îndemnându-se și apărându-se. Hasdeu erà slavist și predecesorul mieu fusese trimis pentru studii de slavistică. Cunoștințele în acest domeniu de etnografie și filologie n'aveau însă decât ûn rost de informație. Fără a se mai păstrà vechile rătăciri ale școlii ardelene ori iluziile de purificare linguistică scumpe unui Laurian, se înlăturà cu desgust orice ar fi părut că pune pe neamul nostru latin o prea pronunțată pecete slavă; civilizația slavo-bizantină își căpătà drepturile, rassa însă trebuià să rămână neatinsă. Cât despre atotputernicul substrat daco-tracic, el dispăreà cu totul subt pojghița suprafeței politice și economice romane, și, pentru a explicà marea operă de romanizare a Traco-Ilirilor Pindului și Balcanului nu intervenià măcar teoria lentelor infiltrații populare italice, la care va trebuì să recurgem astăzi. Vederea se oprià daor la Dacia, de unde opriau emigrarea ca să nu trebuească a îngăduì apoi o reimigrare din Sud, care ar fi bucurat umbra blestemată a lui Rösler și demonicul spirit al lui Hundsdorfer-Hunfalvy. Dacia romană, aceea erà începutul și temeiul. Numai în umbra castrelor romane, la ceasul durării punții lui Traian se puteà alcătuì dintr'un ușor amestec barbar cu colonii curat latine, venite în largă măsură din însăș Roma sfântă, nația noastră, nobilă și pură, — prin origine, nu prin lupte, suferințe și isprăvi îndeplinite! Dela Istoria critică a lui Hasdeu până la manualele de școală ale predecesorului mieu e aceeaș teorie, întru toate asemenea cu aceea în care națiile nenorocite dela începutul veacului al XIX-lea își aflau mângâierea.

Nația există. Ea va fi creștină, vitează, bună, dreaptă. Eroii vor călăuzì-o. Niciun păcat omenesc nu li se poate pune în seamă: ar fi oare un om mare în viața unei ței, dacă viața lui individuală n'ar puteà slujì de lecție pentru pruncii începători la învățătură! A vorbì de cruzimea lui Vlad Țepeș, a crede în nelegitimitatea nașterii lui Mihaiu Viteazul, a recunoaște crudele necesități ale situației sale, a-i denegà acea idee politică a unității naționale, pe

care Apusul erà s'o descopere după două sute de ani, — sunt crime față de neam. In schimb mai curând se va admite că am fost un popor așà de nemernic, încât oricine ne-a putut stăpânì și exploată, decât a recunoaște că Fanarioții, între cari mulți erau, ca Ghiculeștii, Calmășeștii, Racovițeștii, Români trăiți în Fanar, au putut fi cârmuitori cari păstrau intenții bune în împrejurări de o fatală asprime, că ei au putut aduce la noi tendințe filozofice franceze, o administrație cu forme moderne și o cultură superioară a cării formă grecească nu reprezintă o naționalitate străină cu forme agresive.

In ce privește viața culturală, ea e o ierarhie de boieri, un decor curios, anecdote, aprecieri satirice. Din ea nu se desfac înseși puterile cari mișcă un neam. Ea nu dă acel mare curent de unitate peste toate hotarele, moldovenești, muntene, ardelene, care poate fi pentru noi mândrie și îndemn.

* *
*

O anume erudiție vine tocmai din vremurile paradei de învățătură zădarnică a scolasticei, când discuția filozofică, predica, opera literară trebuiau să scoată cât mai puțin la iveală personalitatea scriitorului și cât mai mult cunoștințele pe cari și le câștigase, lecturile îndelungate pe cari le făcuse. Cu vremea ea fu părăsită. Renașterea aduse iarăș la lumină operele de armonie artistică, de formă plastică desăvârșită ale antichității. Ele se imitară, dar nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să înnădească bucăți răslețe scoase din acea legătură a logicei de fier sau din țesătura gingașă a stilului perfect pentru a se mândrì cu numărul autorilor din cari și-ar fi înseilat arlechinada literară sau științifică. In veacul al XVIII-lea se publicau izvoare, aducându-se la cunoștința tuturora cronicele și documentele lăsate de evul mediu, așà de multă vreme desprețuit din lipsă de înțelegere pentru altcevà decât istoria sacră, istoria antică, istoria modernă. Dar scriitorii timpului caută mai mult forma îngrijită, care să îndemne la cetit pe oricine din societatea bună a intelectualilor timpului, sau ideia «filozofică», adecă predica morală, filantropică, liberală, revoluționară, decât bielșugul reproducerilor și citațiilor.

Intâia jumătate a veacului trecut aduse iarăș în cinste falsa eruditie. Știrile se îmmulțiseră; numărul lucrărilor speciale sporià necontenit. A sprijini orice afirmare, de orice ordin și de orice treaptă, prin mărturii autentice se făceà o nevoie tot mai mare. Schimbul de informație dela o literatură istorică la alta erà tot mai posibil prin cunoașterea culturală a fiecărui popor de celelalte. Astfel cărți de însemnătatea aproape epocală a lucrărilor lui Buckle despre Istoria civilizației în Europa, ale lui Prescott despre Ferdinand și Isabela, despre descoperirea Americei, ale lui Motley despre răscoala Provinciilor Unite au largi bande de note și citații în josul fiecărei pagine. Moda trecù și în Răsărit, căpătând ca și moda romantică a popoarelor pure și nobile și a eroilor fără greșeli o notă de rău gust și mai pronunțat, de vitrină și mai strigătoare. Astfel în «Ioan-Vodă cel Cumplit» al lui Hasdeu se găsește mijlocul de a cità pe Seneca, pe Photius, pe Shakespeare, pe mitropolitul Varlaam, tratatul de drept al lui Pothier și «Șoimul Carpaților» al lui Aricescu, după care vine îndată Codicele Teodosian.

Emulația erà trezită. Notele ajungeau o cerință neapărată. Ele se luau ori de unde, dar prezența lor erà o dovadă de știință, numărul lor măsura acelei științe. Acum vreo patruzeci de ani Academia, premiind și publicând *Dacia înainte de Romani* a predecesorului mieu, nu făceà decât să consacre o apucătură a timpului.

*
* *

Critica istorică, și, ca și dânsa, orice fel de critică a existat de când cea dintâi minte omenească isteață s'a oprit asupra lucrurilor și mărturiilor despre ele, osebind, cu un singur instinct sau printr'un șir de operații logice, conștiente, adevărul de minciună, faptul sigur de podoabele înșelătoare, cunoștința directă de ipotezele și închipuirile mai târzii. Totuș în zadar s'ar căutà în trecutul istoriografiei acest termin de: critică și mândria deosebită a cercetătorilor cari înțeleg a fi critici înainte de toate.

Critica istorică a plecat în acelaș veac al XVIII-lea care văzù învierea eruditiei, din două motive: pe de o parte îndoiala filozofică

a unui Bayle ori Voltaire, cari căutau să înlăture tot ce li se păreà o momeală retorică ori poetică menită să ascundă vederii faptele rele, de întunecare a minții ori de robire a trupului, pe cari le-ar săvârșì răutatea nestinsă a «tiranilor» și viclenia exploatătoare a «preoților». Patriarhul filozofiei satirice și sarcastice, distrugătoare a unor așezăminte pe cari nu le puteà înțelege în rostul lor istoric și în convenienta lor practică, erà sigur că scrie o Istorie universală critică în acel *Essai sur les moeurs*, care e mai puțin un început de istorie culturală decât un pamflet de propagandă. Pe de altă parte un Mabillon creà paleografia și critica textelor pentru a răspunde nevoii de a se alege între diplomele autentice și cele falsificate cari circulau de o potrivă înaintea tribunalelor timpului.

Critica libertății de spirit, a îndrăznelii în dubiu n'a făcut școală. Revoluția s'a desfășurat astfel, încât urmările acestor atacuri împotriva tuturor reputațiilor și tuturor așezămintelor trecutului erau vizibile pentru oricine. Strigăte de revoltă și blesteme indignate nu se mai auziră în liniștitul laboratoriu în care se câștigà cu metode sigure, în cercetări răbdătoare, cunoștința altor timpuri. Dar critica izvoarelor rămase. Și ea se dovedì, în marginile firești ce-i sunt puse și cari o despart de superioara critică psihologică, rezervată numai câtorvà din cei pe cari subiectele istorice îi interesează, de cel mai mare folos pentru înlăturarea nesfârșitelor greșeli, prejudecăți și iluzii cari falsificau adevărul istoric. Izvoarele plăsmuite se înlăturară, cele autentice fură lămurite după cuviință și curățite de orice amestec turburător, o nouă interpretare le smulse tot ce puteau să dea.

Și din nenorocire uneori și mai mult decât atâta. Critica trebue să se oprească îndată ce a găsit pământul bun pe care se poate clădì. A-l scormonì și pe acesta, a-l aruncà în lături, a-l subțià astfel, nu înseamnă a da siguranță zidirii ce se va înălță pe urmă. Și sunt mulți cari nici n'ajung să puie pietrele, așà de mult îi pasionează jucăria cu sapa în adâncimile unde o mai mare pătrundere e numai o mai mare pierdere de timp.

Dar «critica istorică» ajunsese o pasiune. Ea a dus pe Hasdeu la înlocuirea unei prejudecăți printr'o iluzie, a unei tradiții printr'o

fantazie, a unui adevăr admis printr'o viziune personală care nu se puteà admite. Spirite mai puțin înzestrate decât al lui s'au simțit oprite prin mijloacele lor mai modeste de a-l urmà pe un drum care-i ispitià totuș și pe dânșii. Ca predecesorul mieu, ei au păstrat din această tendință generală, — pe care și în Apus anumite școli istorice au exagerat-o în dauna siguranței ce se poate căpătà în studiile noastre, îndemnând astfel spiritele pătrunzătoare, cu dorință de a înnoì, spre construcții ingenioase și spre combinații zădarnice, — numai formele sistematice și meticuloase ale studiilor de izvoare cu cari cinevà se puteà mândrì, ele fiind ultima formulă a științei.

III.

Mi se va iertà dacă în caracterizarea acestor deprinderi, din cari unele trăesc încă, temperamentul mieu a putut amestecà vreo nuanță de ironie pe care de sigur că n'am voit-o și, în condițiile în cari vorbesc astăzi și față de așteptările d-voastre, nu puteam s'o doresc, încă mai puțin s'o caut. Reprezintant, și eu, al unei epoce nouă de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică, nu pot împărtăși firește credințe pe cari însă le înțeleg prea bine pentru a puteà socotì că are cinevà dreptul de a le condamnà. Știința, dacă e bine îndrumată, înseamnă totdeauna o înălțare a punctului de vedere, o lărgire de orizont, o lămurire a zărilor, și n'are vreun merit deosebit acel care vede mai departe pentrucă a venit mai târziu. Dar, iarăș, cine i-ar puteà impune să recunoască mai rău și mai puțin decât îi îngădue momentul cultural căruia-i aparține?

Oricine critică, e dator însă a opune constatări și judecăți constatărilor și judecăților împotriva cărora se ridică. In cazul când el se supune unei direcții cunoscute, care a luptat și s'a afirmat luând în stăpânire întreg câmpul științei, nevoia acestor afirmări e mai slabă. Când însă discuțiile de doctrină nu există — excepție făcând pentru ingenioasele ipoteze și propuneri ale profesorului mieu d-l A. D. Xenopol — într'o literatură științifică tânără, lipsită încă de publicul bucuros de idei, care-i poate grăbì desvoltarea, când o nouă orientare se întrevede numai pe încetul din opera de analiză ori de sin-

teză istorică, e de nevoie a se stabilì osebiri asupra cărora apoi alții sunt chemați să judece.

Ce *poate* știința istorică? După unii să fixeze faptele, să caute legătura lor cea mai apropiată și cea mai vizibilă. Ea se oprește aici, la pragmatism, la organizarea elementară, anorganică a rezultatelor cercetării critice asupra izvoarelor din cari se culeg și se aleg faptele. După alții, cari stau la celălalt capăt, ea trebue să caute — și e în stare a o face — legi generale, tipuri, adevăruri superioare asemănătoare cu acelea din alte științe. Câțivà, la mijloc, caută numai a stabilì alte linii largi în mijlocul faptelor, cari rămân pentru sine, au dreptul de a rămâneà ceeace sunt și ceeace înseamnă.

Din multele discuții ce s'au purtat în timpul din urmă, dar mai ales din priveliștea marilor vieți naționale în aceste vremi de biruitoare democrație, se deosebește însă un alt caracter al istoriei. Faptele nu există *pentru* ele și nu există *prin* ele; apariția lor se datorește unei acțiuni puternice continue, adânci, care se vădește prin mijlocul lor; astfel faptele sunt doar manifestările acestor forțe mari, acestor factori hotărîtori, acestor desvoltări stăpânitoare. Iar ideile pe cari ele le pot *provocà*, au de sigur un foarte mare interes: se câștigă astfel legi morale, legi psihologice, rămânând să se vadă întru cât sunt cu putință, în diversitatea nespusă a fenomenelor sociale și cu greutatea neînvinsă a studierii lor depline și a dobândirii unor rezultate netăgăduite, și legi sociologice. Dar ceeace interesează în rândul întâiu pe istoric e însăș manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelora cari pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor. Și aceasta nu înseamnă alta decât că izvorul lor e în însăș energia primordială ori în energia câștigată a acelui popor. *Popoarele* ca atari, creațiuni necesare, permanente și într'un sens oarecare — dată fiind înrâurirea hotărîtoare a rasselor aborigene, a celor dintâi născuți ai solului, fii mai mari ai pământului lor, — și eterne, acestea stau supt ochii istoricului: fiecare de sine și unul lucrând asupra celuilalt, dăruind, împrumutând, cucerind, supunându-se pe rând, într'o

grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfarmă din când în când frământările sălbatice ale răsboaielor cari, în anume momente, nu fac decât să grăbească soluția dramei ce s'a desfășurat până atunci în adâncimile culturale ori economice ale rivalităților fatale dintre neamurile ce întrețin și înalță viața omenirii.

Astfel *popor* are astăzi cu totul alt înțeles decât odinioară. El nu e curat, unitar, liniștit, sigur ca o stâncă de marmoră albă în care nu pot pătrunde rădăcini și de pe care nici un vânt nu poate culege praful călător spre alte locuri, ci poporul, unitate firească, are viața lui organică, asemenea cu viața individualităților ce trăesc în lume. El crește prin ce câștigă din afară, se curăță, se înnoește prin ce lasă din ființa sa într'o anume vreme; el moare și învie, îmbătrânește și se face tânăr, în fiecare clipă. Dar ceeace-i hotărăște puterea și valoarea în lume e acea energie proprie, elementară care determină putința lui de a asimilà, de a radià și proporția în care părăsește elementele sale uzate.

A urmărì toate aceste prefaceri, în cari se cuprind oameni și fapte, cari servesc numai spre a înțelege mai bine în exemple caracteristice și a păstrà o mai clară amintire prin tipuri și evenimente caracterizate,—aceasta e misiunea de astăzi a istoricului. Și atunci când ar vorbì de cea mai neînsemnată parte din materia sa, el va trebuì să aibă starea de spirit a fiziologului, care și în cercetarea celui mai mărunt vas, a țesăturii celei mai banale are în mintea sa marele sistem de viață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte.

Deosebirea între istoria politică și istoria culturală dispare astfel, când sentimentul unității subiectului și conștiința datoriei de a tratà unitar lucruri cari au o singură viață organică și o singură energie generatoare, stăpânește pe istoric. Nu se vor mai înfățișà deci capitolele cu urmări la tron, lupte și anecdote personale de o parte, iar de alta listele de ranguri și lămuririle de viață în care grija de lucrurile curioase, colorate stăpânește mai presus de orice. Există *o singură* desvoltare, și toate manifestările de viață se prind într'

însa, apărând fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor, și având fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații.

Astfel eroii nu se găsesc la o parte, în palate ori în temple. Și privirea nu se oprește îndelung, atentă, respectuoasă, admiratoare, asupra lor, prin cari s'ar dovedì dreptul de a trăì al unei nații, pentru ca pe urmă să cuprindă într'o răpede mișcare mulțimea care, în jurul clădirilor de marmoră de unde primește poruncile, dar unde n'are voie să pătrundă, circulă, se sfătuește, cumpără și vinde, se ceartă și se luptă. Eroii, pe cari doar istoricii vechilor concepții și metode i-au izolat de ceilalți, pentru ca pe urmă alți istorici, mai noi, să se răsbune asupra lor lăsându-i să piară în cămările lor mari și reci fără ambrosia lor zilnică, eroii se întorc înapoi în mijlocul acelora cari i-au înălțat și pe cari i-au condus, cari i-au hrănit și pe cari i-au luminat, cari au dat mai la urma lor toate elementele materiale, ba mai mult, toate elementele inconștiente, subconștiente ori mai puțin conștiente din cari în mintea lor superioară ori în supraomeneasca lor voință s'a elaborat în chip minunat idea strălucitoare și voința călăuză, prin care numele lor vor trăì totdeauna, fără ca ele singure să poată însă reprezintà o epocă întreagă. Se vede atunci, nu neagra gloată a celor mulți și mici, și, iarăș, nu hlamida albă ori veșmântul de purpură, aurul, argintul, pietrele scumpe și mărgăritarele de pe trupul protagoniștilor, ci silința, munca, lupta, înaintarea, retragerea, răsărirea în lumină ori cufundarea în întunerec a tuturora, unul condiționând pe celălalt și acesta creând condiții nouă pentru munca tuturora, absolut solidară.

Istoria politică nu mai e un șir de biografii, o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice, o descriere de solemnități ori o cronică de răsboaie, un catalog cronologic, un dicționar de notorietăți, un memorial diplomatic. Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri, care va trebuì să dispară din studiile serioase, servind de acum înainte doar scriitorilor literari de pagine senzaționale cu sa-

voare puțintel cam pipărată prin scandale, și ea nu va fi numai un capitol superior al filologiei în sensul mai larg, modern al cuvântului, dând definiția exactă a lucrului după cercetarea deplină a cuvântului, pentru ca unul să treacă la dicționar și celălalt la catalog. Istoria forțelor naționale, a desvoltării și înrâuririi lor, aceea le cuprinde de o potrivă și le unește pentru totdeauna.

Și, iarăș, deosebirea de până acum între istoria universală și istoria națională dispare, deosebire care e menită să rămână doar în osebiri pendante ori comode ale catedrelor istorice. Viața unui popor e necontenit amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dânsele și înrâurind necontenit viața acestora. Fiecare nație e o energie având izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială. Dar niciuna din aceste energii nu se poate izolà absolut pentru studiu, și nu trebue să fie izolată pentru aceasta. Trăesc doar în acelaș aer și merg pe acelaș pământ toate aceste râuri cari-și taie fiecare cursul lui; aceeaș căldură și aceleași vânturi și aceleași ploi hotărăsc volumul lor de ape, aceleași greutăți ale pământului au să le biruească săpând albii și îmblânzind stânca în prunduri, fărămițând-o în nisipurile cu cari se joacă. Și, curgând oricât de departe unul de altul, prin aceea că la rândul lor ele fac cerul senin și noros, ele deschid calea vânturilor, ele determină calitatea aerului, se înrâuresc astfel necontenit între sine. Istoria unui popor nu atinge astfel istoria celorlalte prin mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și se *păstrează* în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparține în cea mai superioară esență. Și istoria universală la rândul ei nu va mai fi o culegere de istorii naționale grupate după motive geografice ori culturale, ci urmărirea acelor legături de cultură, de idei politice, de revărsări și cuceriri pe toate terenurile, de strămutări, transformări, potențări și slăbiri, cari trebue să fie singurul ei domeniu, și un domeniu atât de «științific», atât de «filozofic», încât nu mai lasă lângă sine loc pentru o știință ori o filozofie a istoriei, cu alți specialiști, cari nu cunosc, de cele mai multe ori, nu intimi-

tatea învățătoare a studiilor istorice, dar nici măcar gradul de siguranță și de însemnătate la care au ajuns specialiștii.

*
* *

Un nou și larg program de muncă, în stare a ocupà generații întregi, se deschide prin urmare și în istoria Românilor.

Se va pornì, nu dela Traian colonizatorul în Dacia, ci dela cele mai vechi popoare din cari venim, dela acea rassă iliro-tracică, întâie cultivatoare a pământului, întâie creatoare de ordine politică dela Carpați până în Arhipelag. I se va fixà însemnătatea în viața antichității, insistându-se asupra rolului ei mare de transmițătoare spre Nord, spre «barbaria» emigranților germano-slavi și turanici, a strălucitei civilizații grecești. Pământul nostru va fi întrebat în toate părțile și va vorbì învățaților noștri, iar nu specialiștilor străini veniți aici ca într'un colț de Anatolie ori de Mesopotamie, tainele străvechilor culturi locale.

Se vor urmărì aceste culturi în datinile și îndemânările practice și artistice ale poporului nostru dela țară, bun și sigur păstrător al moștenirii celor mai îndepărtați strămoși. Sute de lucrări nu vor fi prea multe ca să ne lămurească asupra acestei părți esențiale din originalitatea noastră națională. Prin cercetarea răbdătoare a paralelelor istorice de imigrare, de desnaționalizare, de strămutare culturală, se va urmărì acel mare proces de romanizare a Iliro-Tracilor, care s'a putut săvârșì numai prin necontenitul influx în Pind și Balcani al unui prisos de poporație rurală italică, — desnaționalizările fiind totdeauna rezultatul majorării prin elemente cu o viață economică asemănătoare.

Se va înfățișà această nouă *Romànie* transdanubiană, în luptă cu elenismul coastelor și cu sălbătăcia năvălitoare a stepelor. Se va scoate în lumină cum și aici un prisos de energie a silit mâna Impăratului cuceritor făcându-l să iea în stăpânire pe malul stâng al Dunării, ca nouă provincie, un mai vechiu domeniu de influență civilizatoare romanică.

Prin săpături făcute cu jertfele și organizația cuvenită se va da

cunoștința întreagă a trecătoarei civilizații superioare a Romei și se vor recunoaste urmele ei în aceeaș vieață a masselor adânci, cari până azi sunt stăpânite de ideile politice ale Imperiului etern.

In conflictele pentru dominația politică unică în Răsărit dintre Bizanțul roman, dintre Bulgaria bizantinizată, dintre Rușii convertiți la ideia imperială și la ortodoxie, dintre Ungurii cuceriți de aceeaș ordine politică tradițională și căpătând din Orientul Constantinopolei ca și din Apusul Romei aceleași tendințe, se va găsì cadrul timpurilor celor mai ignorate din vieața noastră națională și se vor descoperì ușor urmele energiei poporului nostru.

In tradițiile satelor, mai ales ale celor ferite de influența administrativă a Statului român ori a celorlalte State ce dețin pământ românesc, se vor găsì acele cunoștințe prealabile cari vor umpleà lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru izvoarele străine ale lumii civilizate.

Se va lucrà pe baza unității esențiale a desvoltării politice românești la înfățișarea unor vicisitudini cari înfățișează patru veacuri din viața noastră. Un șir de biografii domnești după acelaș plan ar fi un admirabil mijloc de recunoaștere.

Dar mai ales se va căutà în sutele de mii de documente cari trebue centralizate în originale sau în còpii, clasate și puse comod la dispoziția cercetătorilor pregătiți — cu adausul de repertorii genealogice și geografice cari nu pot zăbovì prea mult — tot materialul acelei culturi proprii, în care energia și inițiativa națională a știut să contopească într'un tot armonic, potrivit cu situația și aptitudinile noastre, caracterele civilizației occidentale cu ale celei orientale, *ai cării moștenitori legitimi și integrali am fost*, păstrând în versiunea aceasta românească așezăminte și legi cari nu se mai pot găsì în forme anterioare după spulberarea arhivelor Bizanțului și ale Țaratelor slave.

Se va căutà în viața popoarelor creștine din Orient tot ceeace poate servì ca să arăte cum, în chip firesc, țerile noastre au ajuns centrul silinților spre cultură ale întregii lumi creștine răsăritene. Trecând peste prejudecățile despre epoca fanariotă, se va afirmà astfel tot

mai mult marele nostru rost de istorie universală, pe care orice jertfe nu l-au plătit prea scump.

In sfârșit în zilele noastre se va scoate la iveală rolul de mijlocitori ai tendințelor culturale și politice apusene, pe care l-am avut noi, chemând astfel la libertate națională și independență, cu un ajutor statornic și dezinteresat, rând pe rând pe Greci, pe Sârbi, pe Bulgari, pe Albanezi.

Și atunci misiunea noastră actuală se va desemnà mai limpede. Ea trebue să fie în legătură cu întreaga noastră moștenire și cu toate sacrificiile noastre. Avem o civilizație națională de întărit, hrănind-o cu tot ce am păstrat ca monumente, datine și amintiri și ținând-o în strânsă legătură cu orice curente de sănătoasă înnoire a culturii europene. Iar această civilizație să ajungă pentru noi, apărată de un popor care și-ar fi regăsit, în dreptatea economică și politică, o solidaritate primejduită, un instrument de domnie spirituală în Răsăritul unde suntem și trebue să se știe că suntem. Un Institut de studii pentru Europa sud-orientală aici în București, bine organizat și condus cum trebue, ar puteà fi în ordinea științifică întâia afirmare a drepturilor noastre. Aici el are un rol mai mare și mai firesc decât institutul analog, cu tendințe politice evidente, pe care inteligența miniștrilor austriaci a știut să-l dea Vienei.

IV.

Firește că și altă formă se impune pentru cine privește astfel cercetările istorice. Imnurile pentru eroi, plastica înfățișare a persoanei și a isprăvilor făcute de dânșii, demna seninătatea obiectivă care s'a numit «maiestatea istoriei» trebue părăsite. Și nici tonul vulgar al redactorilor grăbiți de inventarii «culturale», «sistemul» de înșirare în chip trivial a celor mai comune amănunte, prezentarea brută a «listelor de bucătărie» *(Küchenzettel)* nu se mai poate admite. E așà de măreață, de dramatică, de impresionantă acea măreață luptă de natura și soartea căreia ne ocupăm, încât ea ne cucerește prin superiorul, prin durerosul ori triumfalul ei sens uman. Atunci stilul istoricului pornește din toată ființa lui mișcată și poate atinge în

cetitor toate notele sufletești. E tot atâta deosebire între această formă și cea veche ca între muzica de salon a operelor veacului al XVIII-lea, între melodia de sine stătătoare a lui Rossini și uriașele simfonii wagneriane ale artei moderne, în care se încearcă, făcând și dizarmoniei un loc, să se dea răsunetul adânc al sufletului omenesc întreg.

* * *

Iată însă că și morala istorică se schimbă. Virtuțile publice, moralitățile naționale se desfac din priveliștea aceasta grandioasă a încordărilor prin cari un neam își cucerește, își păstrează, își mărește locul supt soare; a rivalităților, pline de dureri grozave și de mari bucurii, ce se desfășură și se vor desfășură între neamuri, cari trebue să tindă a se întrece pentru a se puteà menținea și pentru a duce mai departe în menirea ei, de sigur dumnezeească, umanitatea însăș. Nu se va mai pune ramura de palmier la mormintele celor cari în traiul lor individual s'au dovedit următori ai învățăturilor celor bune, ci se vor pregăti cununi murale pentru apărătorii de patrie și națiune, cununi triumfale pentru biruitorii de dușmani, pe câmpul de răsboiu ca și în meșteșugurile modeste, în economia răbdătoare, în vioiul schimb de bogății, în cultivarea științei, literaturii și artelor. De fapt cine se încunună e poporul însuș, pentru marile însușiri, pe cari nimic nu le poate înfrânge, ale hărniciei, disciplinei, solidarității și înțelegerii pentru acel ideal care singur împiedecă societățile de a perì mizerabil la picioarele umede ale mesei unui banchet. In acest chip nimic nu poate formà un popor mai bine decât cunoașterea adevărată a întregului trecut omenesc, nu în solemne figuri convenționale ori în grupări estetice cu atitudinile eroice, ci în toată mărimea și mișelia, în toată valoarea pozitivă și în toate scăderile de slăbiciune ale lui. Traiul sutelor de generații ajunge astfel pentru cel ce se pregătește la această viață, care nu poate fi înțeleasă și prețuită, care nu poate fi primită decât ca o luptă, și sclavul spartan care înfățișează desgustător toate stângăciile și viițiile, și semizeul care suie după cea mai eroică sforțare scările spre nemurirea cea adevărată.

Odată geograful stăteà în odaie, și istoricul se ferià de pătrunderea în alte domenii de specialitate istorică, deci cu atât mai mult de alte domenii ale științei; el privià cu despreț viața din jurul său ca o vulgaritate ignobilă. De mai mult timp geograful merge, și avem ca urmare altă geografie. Istoricul mărginit între anume date și anume hotare va fi totdeauna un mai slab înțelegător al esenței lucrurilor ce e menit să înfățișeze decât acela care îndrăznește a privì în jurul său. Faptele istorice nu se reproduc niciodată întocmai, ci au o noutate nesfârșită. Dar și frunzele unui copac și florile unei grădini apar totdeauna altfel. Știința nu ține seamă de această divină originalitate fără sfârșit; ea n'o interesează. Pe când în studiile istorice, în cari noi vorbim despre noi, această diversitate e tocmai ce ne atrage și ne mișcă. Dar liniile comune există, așà de limpezi încât pot da, dacă nu *legi* ca în alte domenii, cel puțin *termini de comparație*, cari ajută nespus de mult opera de comprehensiune istorică. O năvălire se explică prin altă năvălire, o revoluție prin altă revoluție, un proces de corupție prin alt proces de corupție. Numai o largă orientare în tot câmpul vieții omenești trecute ține la îndemână exemplele lămuritoare. Dar cine le are la îndemână, se poate apropià cu o mai mare încredere și de cele mai grele probleme, găsind *aiurea*, în experiența sa variată, elementele mijlocii pe cari izvoarele nu le dau îndestulător sau chiar nu sunt în stare să le dea.

Studii de literatură, de artă, de filozofie, de economie sunt o neapărată necesitate, toate acestea nefiind, într'un anume sens, decât elemente prealabile pentru înțelegerea istorică deplină. Pregătirea enciclopedică nu e nicăiri o mai mare nevoie decât pentru istoricul vrednic de acest nume. Cum și-ar puteà el da seamă altfel de situațiile cele mai variate cari trebue pătrunse pentru a se ajunge, nu numai la o judecată, dar la acea legătură neapărată care singură poate stabilì unitatea istorică? Nu e o uzurpare îndrăzneață, un cutezător asalt în casă străină cultivarea celorlalte domenii de știință, ci o datorie față de sine însuș.

Dar viața care se desfășură e cel mai bun învățător pentru a se

puteà deslusì viața a cării desfășurare s'a isprăvit. Niciun izvor, în epocele cele mai fericite, nu va da altcevà decât note caracteristice, însușiri osebitoare, păreri individuale despre sensul unui fenomen. A-l reconstituì e chemarea istoricului. Pentru aceasta el se poate slujì, cu precauțiunea pe care o găsește în instinctul său și pe care o întărește printr'o bună școală, în paralelele ce-i stau la îndemână. Dar unde poate găsì mai bine întregimea, viziunea întreagă a unui termin corespunzător decât în această realitate care se frământă în jurul lui, ducând cu sine fapte bune și crime, revoluții și binefaceri pașnice, crize și soluții, triumfuri și catastrofe? Până și pentru *învățământul istoric* se va recunoaște cândvà că nu poate fi cevà mai folositor decât a pune sufletul tânăr în măsură să primească impresia zguduitoare a faptelor înseși, de cari o fricoasă și neghioabă pedagogie îl ferește, întroducând pedepse și pentru prezența la o întrunire, în care idea politică, energia politică și moravurile politice apar ca niște impresionante realități.

Și ce poate fi mai firesc decât ca istoricul, dator să se coboare în prezent, dar incapabil de a se pasionà de aceleași elementare patimi, excluzătoare ale rațiunii, de care se pasionează ceilalți actori ai vieții contimporane, să aducă între contimporanii săi o înțelegere mai largă, formată la lunga și vasta școală a întregii experiențe umane, un idealism mai curat, produs de vedenia sfărâmării lamentabile a atâtor mari creațiuni cari țineau seamă numai de elementele materiale de rezistență, un entuziasm mai cald pentru atingerea acelor superioare bunuri spre cari omenirea a țintit totdeauna și pe cari în epoce fericite le-a și atins în parte? In literatură el va da sfaturi împotriva modei de orice fel, împotriva dezastroaselor înrâuriri străine cari substitue unei originalități neapărate palida icoană a lucrurilor ce nu pot trăì decât pe pământul lor, împotriva spiritului de castă literară, care, desăvârșind forma până la echilibristică și bizarerie, ucide sufletul fără de care o literatură nu există decât pentru inițiați și diletanți. El va atrage necontenit luarea aminte asupra adevărului elementar și hotărîtor că lite-

ratura și arta, cu toată superioritatea lor, nu sunt decât manifestări ale vieții naționale, cari trebue hrănite necontenit din energia acesteia și cari trebue să se întoarcă spre dânsa pentru a crește această energie. Și nimeni nu-l poate opri de a aminti la orice prilej că oricine înrâurește vieața — și acești aleși ai spiritului o farmecă, o vrăjesc — are în acelaș timp o sarcină morală pe care numai inconștienții o pot uità și pe care numai făcătorii de rele caută să o calce.

Făcând parte dintr'un popor, înfățișându-i viața, încălzindu-se astfel de toate silințile și credințele cheltuite în cursul epocelor, mișcat de nesfârșitele suferințe prin cari a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă până în timpul de față, având în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrângerilor câștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrân prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească, ținând la dispoziția contimporanilor învățături culese în vastul câmp al trecutului studiabil.

Prin aceasta el nu iese din datoriile sale, ci le îndeplinește până la capăt. Dacă referentul asupra activității mele, vechiul meu profesor d-l A. D. Xenopol, a ținut să osebească de opera mea istorică pe care Academia a binevoit s'o recunoască, activitatea mea în domeniul literar și politic, asupra căreia și-a făcut rezerve, țin din parte-mi să afirm și cu acest prilej că între una și alta nu e nicio deosebire de principiu și de tendințe, și nestrămutata mea credință este că, într'o societate încă nefixată și căzută prea răpede din ușorul entuziasm al începuturilor în căutarea pătimașă a mulțumirilor materiale ale vieții, istoricul e dator a fi un amintitor neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice și de clase, un predicator al solidarității de rassă și un descoperitor de ideale spre cari cel dintâiu trebue să meargă dând tineretului ce vine după noi exemplul.

RĂSPUNSUL D-LUI A. D. XENOPOL

LA

DISCURSUL DE RECEPȚIUNE AL D-LUI N. IORGA.

Domnilor Colegi și onorată adunare,

Salut în d-l Neculai Iorga pe unul din cei mai de seamă reprezentanți ai științei istorice dela noi din țară, și îl întâmpin cu atât mai mare plăcere, cu cât am avut norocul a-l numără între elevii mei la Universitatea din Iași. D-sa se dăduse pe atunci studiilor clasice, stăpânind cu multă destoinicie limbile elenă și latină, și dacă mintea d-sale s'a întors către cercetările istorice, cred că și prelegerile mele l-au indrumat spre această schimbare. Dela început și în totdeauna, am ținut foarte mult la fostul meu elev, chiar și în răstimpul când oarecari neînțelegeri se iviseră între noi, cum a dovedit-o purtarea mea față cu d-lui; bunăoară în raportul ce l-am făcut Academiei asupra manuscrisului său *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea;* căci eu pururea am pus adevărul mai presus de relațiile personale, cari sunt schimbătoare și trecătoare, pe când adevărul e veșnic. Când am întâlnit talente reale, totdeauna le-am aprețuit și împins înainte, și niciodată nu am urmat sistemul întunecării sorilor ce răsăriau pe orizontul minții românești. Numai cugetele mici și strâmte și acele ce se se tem de a nu fi puse în umbră de luminile răsăritoare, se silesc din răsputeri să dărâme orice mărime, să coboare orice înălțime; nu acele puternice prin ele înseși și cari nu se tem de concurența razelor celor nouă, după cum pe tăria cerească fiecare astru lucește în sfera lui, fără a se întunecà unul pe altul.

Iubite Coleg,

In frumoasa d-tale cuvântare, tot atât de plină de idei pe cât și atrăgătoare prin măestria stilului, răpit de înlănțuirea gândurilor ce

se îngrămădiau tot mai dese la poarta inteligenței d-tale, te-ai cam abătut dela programul ce ți-l puseseși și care, cum spui d-ta, îți fusese impus în scris de Academie, de a vorbì de predecesorul d-tale, regretatul nostru coleg Grigorie Tocilescu, răpit la o vârstă când încă puteà produce multe roade pe ogorul istoriei pe care lucrà. In loc de o cercetare bio- și bibliografică asupra persoanei defunctului, d-ta ne-ai dat un șir de foarte interesante cugetări asupra ceeace este și ce ar trebuì să fie istoria, atingând numai în treacăt, și mai mult în mod negativ, activitatea harnicului nostru răposat coleg.

D-ta arăți bunăoară că Gr. Tocilescu erà un școlar al genialului Hasdeu care reprezentà la noi școala «romantică» în istorie, dacă se poate aplicà acest termin împrumutat dela literatură, și studiilor științifice, cum cată a fi cele istorice. Caracteristica acestei școli este pe de o parte de a călcà alăturea cu adevărul, de câte ori el ar venì în atingere cu iubirea de țară și de neam, și de a încărcà expunerea cu o aparență de erudiție în sine falsă și netrebuincioasă. Din acest punct de vedere, d-ta arăți oarecare nedumerire față cu premiarea lucrării lui Tocilescu *Dacia înainte de Romani*, de către Academie.

In punctul întâiu ai dreptate, căci atât magistrul Hasdeu cât și școlarul său Tocilescu puneau adeseori mai presus simțimântul patriotic decât adevărul — și exemple ale acestei abateri dela știință s'ar găsì numeroase în scrierile ambilor învățați. Asupra celui de al doilea, prea multele citații, trebuesc lămurite mai bine lucrurile.

Nu e vorba că sistemul lui Hasdeu de a sprijinì chiar ideile lăturalnice cu citații, punând una la Confucius, pentru un principiu filozofic sugerat de o faptă și arătând opera și pagina de unde e luat — este o supraîncărcare zadarnică și pretențioasă a unei cercetări istorice, care trebue să întemeieze pe citații numai stabiliriea faptelor istorice. Dar este de observat că este o tendință firească în fiecare lucrare documentată, de a întrebuință pe cât se poate tot materialul adunat adeseori prin o trudnică cetire, și că mai fiecare istoric și filolog mai ales va fi îndrumat a încărcà expunerea sa cu un geamantan de citații, care nu mai este ca cel de mână ușor de luat cu

sine în vagon, ci trebue dat la bagaj. De această neîndemânare sufere încă mult istoria, și nici d-ta, iubite coleg, nu ești cu totul scutit de ea. Dacă d-ta nu faci ca Hasdeu de a pune citații aproape la toate frazele, nici ca Tocilescu de a înțăpoià citațiile altora, și d-ta aduci adeseori fapte sprijinite pe citații cari nu slujesc la înaintarea gândirii și numai cât îngreue expunerea.

Defectul însă al unui scriitor sau al unui învățat, căci fiecare ca om trebue să aibă defectele lui, decurg parte din înrâurirea mediului în care mintea lui s'a desvoltat, parte când personalitatea e puternică, din însăș firea lui proprie. La Tocilescu neajunsurile notate de d-ta decurgeau mai mult din școala căreia el aparțineà; la d-ta, iubite coleg, ele provin din constituirea chiar a minții d-tale, înzestrată cu o memorie absolut extraordinară. Fiind însă că mintea are o tendință firească de a pune în valoare însușirile ei cele mai de seamă, nu este decât prea cu cale să abuzezi și d-ta adeseori de facultatea suprabogată de a reținea în minte faptele întâlnite și de a le întrebuința în număr cât mai mare, în cercetările d-tale istorice. Ceeace însă d-tale îți pare firesc și neapărat, se rezolvă adesea pentru cetitor în o oboseală a minții.

Eu cred că istoricul ca și naturalistul trebue să facă o alegere în datele și faptele pe cari își întemeiază adevărurile; căci mai la urmă faptele prin ele înseși nu fac decât a pune o sarcină pe minte, și ele nu devin elemente folositoare cunoștinței decât întru cât sunt frământate cu idei. Bine înțeles că nici ideile ce se rapoartă la lumea reală nu capătă deplina lor valoare decât când sunt întemeiate pe fapte. Din această legătură între idei și fapte, se vede că cercetările de orice natură cari țintesc realitatea, pentru a folosì într'adevăr omenirii, trebue să păstreze o dreaptă cumpănire între aceste două elemente ale cunoștinței. Nici ideile să nu caute a înlocuì faptele; nici materialul mai greoiu al acestor din urmă să nu ajungă a întunecà sau măcar a stingherì curgerea ideilor.

Dar neajunsurile chiar nu sunt numai dăunătoare, deoarece ele trebue să producă și foloase, după principiul cunoscut că din rău chiar iese adeseori binele — și aceste foloase sunt trainice și stată-

toare, pe când răul din firea lui chiar e trecător. Natura a purtat de grijă ca din cele două elemente morale cari-și împart stăpânirea asupra omenirii, binele să plutească totdeauna și să acopere răul, îngropându-l în uitare și paralizându-i acțiunea distrugătoare. Dacă nu ar fi așà, vieața popoarelor nu ar puteà merge spre necontenită propășire, și acea individuală ar trebuì să fie strivită sub povara durerilor îngrămădite.

De aceea și defectele lui Hașdeu și Tocilescu vor fi lăsate la o parte de generațiile viitoare cari vor folosì numai secerișul cel bun ce l-au adunat prin munca lor pe ogorul științei. De aceea și d-ta, d-le Iorga, vei rămâneà pentru vecie împlântat în cugetul poporului român, tocmai prin aplicarea memoriei d-tale fenomenale la desfundarea trecutului românesc. Căci fără această însușire de mare preț, d-ta nu ai fi putut agonisì cunoștința atâtor limbi clasice și moderne, fără de care nu se poate pătrunde în arcanele istoriei române care-și găsește izvoarele răspândite în toate unghiurile Europei (uneori chiar și afară de dânsa). Apoi pentru cercetările arhivalice pe cari se bazează poate partea cea mai însemnată a activității d-tale, erà de nevoie însă o memorie totdeauna gata de a-și reamintì modul de scriere al diferitelor documente din deosebitele limbi și epoce. Prin desfundarea atâtor comori nouă de informații, d-ta ai întins și ai adâncit brazdele istoriei Românilor, spre o mai spornică și mai bogată rodire. Publicațiile d-tale documentale sunt, putem să o zicem, nenumărate, și ar fi de dorit ca să întocmești bibliografia lor completă, pentru ca acei ce se îndeletnicesc cu istoria să le poată folosì pe toate. Eu chiar acum lucrez la o a doua ediție a *Istoriei Românilor*, pentru a o pune în curent cu descoperirile documentale făcute dela apariția ei — și cele mai multe din adaosele și completările scrierii mele le-am luat din bogatele și mult variatele culegeri de documente ale d-tale, iubite coleg.

Dar nu numai ca adunător de documente te-ai manifestat pe câmpul istoriei, ci și ca închegător de desvoltare a trecutului și pe acest tărâm ți-ai întins cercetările în toate direcțiile: politică, eco-

nomică, culturală, literară, artistică, religioasă și militară. Ar fi aproape tot atât de greu a istovì enumărarea lucrărilor d-tale în câmpul istoriografiei propriu zise, precum e anevoie de a socotì toate publicațiile d-tale documentale — și pe lângă toate acestea ai mai aflat timpul de a ne da interesante descrieri de călătorii prin deosebitele țeri locuite de Români, încât te întrebi cu înminunare, cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și o mână să le scrie, mai ales dacă adaogem la această activitate susținută, și acea mai măruntă, dar tot atât de răpitoare de timp, a ziaristicei — și doar ești încă om tânăr. Mi se pare că nu ai împlinit încă 40 de ani și, dacă nu ar fi indiscret față cu un învățat care uneori în această privire este mai susceptibil decât o fată mare, te-aș rugà să ne spui, câte primăveri au trecut peste vieața d-tale, sau pentru a întrebuințà un limbagiu și mai feciorelnic, câte roze numără ea până acum?

Incepusem un șir de gândiri; dar preocuparea de persoana D-tale, care alcătuește miezul răspunsului meu, m'a abătut către altul. Incepusem să analizez raportul între bine și rău, și mai rămâne, pentru a istovì acest subiect, să ne întrebăm dacă atunci când vorbim de un mort trebue să-i punem în lumină răul sau binele ce l-a făcut. Este o zicătoare latină: *de mortuis nil nisi bene*, și m'am întrebat, această frântură de gând răsărită din mintea poporului este ea o aiurare neîndreptățită sau o înțeleaptă îndrumare? Tot principiul pus mai sus, că răul este trecător și dispare cu fapta ce l-a produs, iar binele este trainic și rămâne pe urma faptei ca o dâră luminoasă, ne va înlesnì deslegarea întrebării. Răul pe care un om l-a făcut dispare în binele total, ca râurile în sânul mării; de aceea nu trebue niciodată să aprețuim activitatea unui om dispărut și căruia critica nu-i mai poate folosì după greșelile și rătăcirile lui, ci numai după sporul ce l-a adus în comoara de bunuri omenești. Greșelile ce el le-a înfăptuit vor fi ocolite de urmași și ele îi vor ferì de a recădeà în ele. Rătăcirile lui îi vor împinge pe calea cea dreaptă, și astfel chiar răul și neadevărul întrupat în scriitorul dispărut vor slujì pentru îndreptarea celor ce vin după el. Rezultatele trainice

ale activității lui vor rămâneà însă pe vecie, redate de formele adevărului, binelui și ale frumosului pe cari el le-a adus la lumină.

De aceea eu cred că din activitatea lui Gr. Tocilescu trebuesc însemnate câștigurile cele pozitive dobândite din ea de știința istoriei Românilor, și nu trebue apăsat așà de mult asupra abaterilor lui din dreapta cale a adevărului. Este netăgăduit că Tocilescu a îmbogățit cunoștințele noastre despre trecutul românesc, și dacă el a fost prea roman prin tendințele lui, prea patriot român pentru a fi istoric nepărtinitor, totuș prin cercetările sale asupra epocei romane a istoriei noastre a adus adevărate slujbe acestei istorii. Studiarea materialului epigrafic și arheologic al ruinelor rămase dela poporul rege, a limpezit multe întrebări din depărtata vieață romană. Inscripțiile descoperite de el sunt numeroase și multe din ele de preț. Săpăturile făcute de el în deosebitele părți ale țerii au adus la lumină lagăre și stațiuni romane necunoscute până la dânsul. El este mai cu seamă învietorul mărețului monument dela Adam-Klissi și cu toate că Tocilescu s'a folosit mult de cercetările arheologilor străini în restaurarea monumentului, contribuția lui Tocilescu însuș la reaflarea și interpretarea acelei mari enigme a trecutului nostru nu poate fi tăgăduită. In câmpul epigraficei, defunctul nostru coleg ajunsese un maestru recunoscut și de autoritățile străine, cum au dovedit-o publicațiile lui germane din *Epigraphische Mittheilungen*, șirul de comunicări făcute la Academia inscripțiilor și a frumoaselor litere din Paris, adunate în volumul *Fouilles et recherches archéologiques* și mai ales cum a dovedit-o îmbogățirea prin lucrarea lui a marei publicații a Academiei berlineze *Corpus inscriptionum latinarum*, care Academie i-a trimis, ca semn al recunoștinței ei, prin marele învățat Mommsen, o medalie de aur.

Tot Tocilescu, prin numeroasele sale descoperiri cari s'au adaos către fondul cel vechiu al Muzeului de antichități din București, a îmbogățit acest muzeu de 7 ori pe cât l-a găsit, și dacă această îmbogățire nu a fost așà de scoasă în iveală, aceasta provine din lipsa de local, toate comorile adunate de Tocilescu fiind trântite clae peste grămadă în antreturile Universității sau aruncate afară în gră-

dina acestei clădiri. Dar chiar în câmpul istoriei propriu zise, a perioadei românești a istoriei noastre, descoperirile de inscripții și de documente ale lui Tocilescu nu sunt de lăsat la o parte, și cât s'a ocupat el de aceste comori, se poate vedeà din reînnoitele lui încercări de a scoate *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, cari necontenit erau paralizate de lipsa de interes a publicului nostru. Regretatul nostru coleg aveà însă și mari merite literare. Scrià și vorbià în totdeauna în o limbă înflorită și neaoșă românească. S'ar mai puteà spune multe despre regretatul nostru coleg; dar nu este aceasta însărcinarea mea care am de pus în lumină, nu meritele unui mort, ci acele al unui om viu și plin de vieață, care să dea Dumnezeu să închidă el ochii colegilor săi mai bătrâni și să îmbogățească încă mult timp știința românească cu roadele spornicei lui activități. Trebuià însă să ies puțin din subiectul meu, deoarece d-ta, d-le Iorga, nu ai vrut să intrì destul în al d-tale; *căci eu aș socotì de cel mai mare păcat ce Academia l-ar puteà luà pe conștiința ei, acela de a nu pune pe mormântul membrilor ei pecetea intelectuală.*

După îndeplinirea acestei datorii sfinte către colegul dispărut, să mă întorc iarăși la d-ta.

Pe lângă activitatea d-tale internă și în limba românească, d-ta ai mai desfășurat una foarte roditoare în limbi străine, menită a duce departe peste hotare bunul renume al științei istoriei române. Este de luat aminte că noi Românii cari ne-am supt cultura din ugerele Apusului civilizat și cari și astăzi recurgem mereu la el pentru a o întărì, crește și lărgì, suntem ținuți să măsurăm civilizația noastră cu măsura celei apusene. *Numai atunci când plăzmuirile noastre pe toate tărâmurile sunt recunoscute ca valoroase de către străinătate, numai atunci putem să ne mândrim că am produs cevà de seamă.* La noi meritul sau demeritul este atribuit mai mult după întipăriri subiective, decât după adevărata aprețuire a operei produse, și dacă unele rari măriri au fost consfințite de țară, această consfințire nu are autoritatea impunătoare ce ne vine de peste hotare. De aceea este firesc lucru, pentru o minte puternică și bine

organizată, să caute întărirea reputației ei în țerile civilizate. Mulți din acei ce nu pot ajunge ca străinătatea să le recunoască meritul, deși revoltați în lăuntrul lor pentru această a lor inferioritate și cu toate că afară își dau aparențele cele mai nepăsătoare și fac pe grozavul, totuș în fundul conștiinței lor sunt nevoiți să recunoască înălțarea celor precetluiți cu meritul din partea țerilor străine. De aceea și d-ta care ai putut să o faci, prea bine ai urmat când ai căutat să contribui la cultura universală prin lucrări plecate din sânul poporului român, căci prin asemenea lucrări te-ai înălțat nu numai pe d-ta, ci ți-ai înălțat și țara și neamul, arătând că și în rândurile lui apar din când în când exemplare omenești cari înseamnă cu o dungă, chiar în marea civilizație a Apusului, calea pe unde au trecut.

D-ta ai început de timpuriu această activitate în afară de hotarele țerii. Mai întâiu teza d-tale de doctorat dela Lipsca este asupra lui *Thomas III marquis de Saluces*, 1893, urmat după 3 ani de un studiu mai întins públicat în Paris asupra lui *Philippe de Mézières ou la croisade au XIV-me siècle*, 1896. In afară de aceste lucrări făcute încă pe băncile universităților, ți-ai început activitatea documentară și arhivalică prin trei însemnate volume de documente privitor la istoria Apusului, întitulat *Notes et Extraits pour servir à l'Histoire des Croisades*, 1897—Paris. In 1905 ai publicat în marea culegere germană *Geschichte der europäischen Staaten*, pusă sub conducerea lui Heeren, Uckert, Giesebrecht și Lamprecht, o istorie a Românilor, *Geschichte des rumaenischen Volkes*, în două volumuri, iar acum chiar lucrezi la o operă mai însemnată încă pentru istoria universală, o istorie a Turcilor, *Geschichte des osmanischen Reiches*, care apare în culegerea lui Heeren și Uckert. După Cantemir, Hammer și Zinkeisen, d-ta ești al patrulea istoric european de valoare al acestui neam, a cărui însemnătate istorică, deși nu măsurată după contribuția culturală, nu încetează însă de a fi din cele mai mari — și nu puțină cinste se revarsă asupra poporului român, ca d-ta să fii al doilea istoric al imperiului otoman, care te înalți din sânul lui, și că d-tale să-ți fi încredințat istoricii străini redactarea acestei mari în-

trupări a trecutului. Și nu trebue să te amărăști când vezi indiferența cu care compatrioții noștri privesc această mare lucrare a d-tale, pentru care câtă osteneală, cât sbucium, cât cutremur sufletesc trebue spre a o aduce la îndeplinire, așà ca să corespundă la așteptările puse de străinătatea învățată, numai acei cari au avut curajul de a apăreà în arena științei mondiale pot s'o aprețuească. Trebue să o mărturisim cu durere, în țara noastră, meritele sunt un prilej mai mult de invidie din partea celor ce nu le au, decât de înnălțare pentru acei ce le posed. Dar dacă recompensa nu-ți vine dela acei ce pot și nu vreau să te înțeleagă, cel puțin te poți mângâià cu vaza și respectul de care te bucuri înaintea masselor cari, deși nu pot aprețuì în toată cunoștința meritul oamenilor lor de seamă, totuș au din instinct o sănătoasă intuiție a valorii lor, pe care se înalță adevărata lor mărime, consfințită prin consensus omnium al poporului și al omenirii întregi.

De aceea eu totdeauna regretam că d-ta nu făceai parte din Academia Română, cum regret că nu fac parte din ea alți oamenii de valoare în deosebitele ramuri ale activității intelectuale și mai ales pe tărâmul literar, și mi-am dat toate silințele pentru a te luà în sânul nostru. Că a fost un timp în care d-ta, sub îmboldul focului prea aprins al tinereței, ai aruncat și în contra Academiei câtevà săgeți, acest păcat trebue uitat, tot după principiul că răul este trecător, iar binele rămâne. In adevăr cine-și mai amintește astăzi de cele ce d-ta scriai prin 1895, pe când spornica d-tale activitate academică este documentată prin numeroasele d-tale comunicări, toate pline de miez și cari îmbogățesc Analele ei. Și această activitate a d-tale nu va puteà decât să sporească, când vei contribuì cu vastele d-tale cunoștințe, cu talentul d-tale, cu puterea d-tale de muncă la îmbogățirea tezaurului de adevăr, de bine și de frumos pe care cel mai înalt așezământ al României este însărcinat a-l adunà în sânul ei.

Să fii bine venit între noi, d-le Neculai Iorga!

DISCURSURILE DE RECEPȚIUNE

ALE MEMBRILOR ACADEMIEI ROMÂNE

L. B.

1. *A. Papiu-Ilarian.* Vieața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai,—Răspuns de *G. Bariţiu.*—14 Septemvrie 1869.
2. *G. Sion,* Alexandru Donici, vieața și operele sale,—Răspuns de *V. A. Urechiă.* —6 Septemvrie 1870.
3. *P. Poenaru,* Gheorghe Lazăr și școala română, — Răspuns de *G. Sion.*— 8 Septemvrie 1871.
4. *Dr. An. Fătu,* Despre încercările făcute pentru desvoltarea științelor naturale în România,—Răspuns de *V. A. Urechiă.*—27 August 1872.
5. *Em. Bacaloglo,* Despre Calendar,—Răspuns de *Ion Ghica.*—20 Martie 1880.
6. *Ion Ghica,* Ioan Câmpineanu, - Răspuns de *B. P. Hasdeu.*—28 Martie 1880.
7. *Dr. P. Vasici,* Despre vegetarianism,—Răspuns de *Dr. I. Felix.*—28 Martie 1880.
8. *Dr. I Felix,* Mișcarea populațiunii României, — Răspuns de *P. S. Aurelian.* —4 Aprilie 1880.
9. *N. Teclu,* Relațiunile între Chimia organică și anorganică, — Răspuns de *V. Babeș.*—9 Aprilie 1880.
10. *Dr. D. Brândză,* Vegetațiunea României și exploratorii ei, — Răspuns de *Gr. Ștefănescu.*—11 Aprilie 1880.
11. *S. Fl. Marian,* Cromatica poporului român,—Răspuns de *B. P. Hasdeu.* —12 Martie 1882 . . . . . 1,—
12. *At. M. Marienescu,* Vieața și operele lui Petru Maior, — Răspuns de *V. A. Urechiă.* — 5 Aprilie 1883. 1,20
13. *Fl. Porcius,* Flora din fostul district românesc al Năsăudului în Transilvania, - Răspuns de *P. S. Aurelian.*—19 Martie 1885. 1,50
14. *Gr. Cobâlcescu,* Despre originea și modul de zăcere al petroleului în general și particular în Carpați,—Răspuns de *Dr. D. Brândză.*—20 Martie 1887.
15. *Ios. Vulcan,* Dimitrie Cichindeal, date nouă despre vieața și activitatea lui, —Răspuns de *V. A. Urechiă.*—29 Martie 1892 1,50
16. *I. Kalinderu,* Episcopul Melchisedec, — Răspuns de *D. A. Sturdza.* — 18 Martie 1894. . . . . 1,—
17. *D. C. Ollănescu,* Vasile Alecsandri, — Răspuns de *I. C. Negruzzi.* — 25 Martie 1894. 1,50
18. *A. Naum,* Cuvânt de primire,—Răspuns de *T. Maiorescu.*— 2 Aprilie 1894. —,40
19. *A. D. Xenopol,* Mihail Kogălniceanu, — Răspuns de *D. A. Sturdza.* — 17 Martie 1895. . . . . 1,—
20. *Dr. V. Babeș,* Despre transmiterea proprietăților immunizante prin sângele animalelor immunizate, — Răspuns de *N. Kretzulescu.* — 24 Martie 1895. —,50
21. *Episcopul N. Popea,* Arhiepiscopul și Mitropolitul Andreiu Baron de Șaguna,—Răspuns de *D. A. Sturdza.*—13 Martie 1900 . . . . . —,50
22. *C. Erbiceanu,* Vieața și activitatea literară a Protosinghelului Naum Râmniceanu,—Răspuns de *D. A. Sturdza.*—17 Martie 1900 . . . . . 1,—
23. *Ioan Pușcariu,* Ugrinus — 1291, — Răspuns de *B. Petriceicu-Hasdeu,* — 9 (22) Martie 1901 . . . . . —,20
24. *Dr. Constantin I. Istrati,* Activitatea științifică a lui Ion Ghica, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza.* — 5 (18) Aprilie 1902 . . . . . —,50
25. *Stefan C. Hepites,* Mijloacele de investigațiune ale Meteorologiei,—Răspuns de *Dr. I. Felix.* — 30 Martie 1903 . . . . . —,60
26. *Ioan Bianu,* Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor,— Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza.* — 21 Martie (3 Aprilie) 1904. . . . . —,60
27. *Ioan Bogdan,* Istoriografia română și problemele ei actuale, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza.* — 8 Aprilie 1905 . . . . . —,40
28. *Dr. G. Marinescu,* Progresele și tendințele medicinei moderne,—Răspuns de *Prof. Dr. V. Babeș.*—10 Martie 1906 . . . . . —,40
29. *Dimitrie Onciul,* Epocele istoriei române și împărțirea ei, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza.* — 22 Martie 1906 . . . . . —,30
30. *L. Mrazec,* Despre formarea zăcămintelor de petrol din România, — Răspuns de *Anghel Saligny.* — 23 Martie 1907 . . . . . 1,—
31. *Dr. Dim. Grecescu,* O schițare din Istoria Botanicei. Inceputul, mersul și progresele sale în general și la noi în parte, — Răspuns de *Dr. C. I. Istrati.*—24 Martie 1908 . . . . . 1,—
32. *Nicolae Gane,* Bogdan Petriceicu-Hasdeu,—Răspuns de *Iacob C. Negruzzi.* — 13 Maiu (26 Iunie) 1909 . . . . . 1,—
33. *Duiliu Zamfirescu.* Poporanismul în literatură,—Răspuns de *Titu Maiorescu.* 16 (29) Maiu 1909. . . . . 1,—
34. *Dr. Augustin Bunea,* Stăpânii Terii Oltului.— (Postum, fără răspuns). . . 1,—